

BESLUT

2018-12-10

Dnr: 18/00378
och 410**SAKEN**

Vikingarnas tid, SVT2, 2017-12-27, 2018-01-04 och 2018-01-07, dokumentärserie om vikingatiden; fråga om opartiskhet och saklighet

BESLUT

Programmen frias. De strider inte mot kraven på opartiskhet och saklighet.

PROGRAMMEN

Vikingarnas tid var en dokumentärserie i tre delar. Programmen leddes av en arkeolog som bistods av en forskargrupp bestående av osteologen A, arkeologen B samt järnåldersexperten C. Tillsammans med experterna reste programledaren runt till olika platser i Sverige där man gjort fynd från vikingatiden såväl som från tidigare och senare epoker. Bland annat undersökte de olika skelett.

Avsnitt 1

I början av den första delen gick programledaren runt i en turistbutik i Stockholm och visade upp olika vikingasouvenirer. Efter det sa han bland annat följande.

På det här sättet har vikingatiden på något sätt tagit över hela vår historia och även den arkeologiska forskningen. Så vad vi kommer göra i det här programmet, vi ska titta närmare på riktiga människor, enskilda skelett, och verkligen försöka ta reda på: Vad levde de här människorna för liv? Och hur såg de ut? Vi ska göra strontiumundersökningar, alltså undersökningar som talar om var människor bodde någonstans. Och vi ska titta på skeletten och se vilka skador och sjukdomar de har haft. Och det här tycker jag är otroligt fascinerande därför att, att, för att förstå en historisk epok så ska man gå via de enskilda människorna, hur de upplevde de här sakerna en gång i tiden.

Efter programseriens titel visades en text som sa att det var en serie om de som levde i Sverige för väldigt länge sedan. Programledaren presenterade sedan sig själv enligt följande.

Jag är arkeolog och författare och en av mina tjockaste, ja det är förmodligen min tjockaste bok, den handlar om ett fantastiskt arkeologiskt projekt som jag höll på med för några år sen där jag kartlade en bronsåldersmänniskas liv. Och den här metoden, en slags biografiskt perspektiv på forntiden, den ska vi använda nu också på vikingatiden.

Senare visades en karta över Norden där orden Danmark, västgötar, östgötar, svear, gutar och samer var placerade på olika platser.

I avsnittet fokuserade man till stor del på tre olika skelettfynd på Gotland, Öland och i Medelpad. Genom att på olika sätt undersöka skeletten försökte programledaren och experterna lista ut vilka personerna hade varit och hur de hade levt sina liv. Programledaren och C besökte även Helgö i Mälaren. Programledaren sa bland annat att det inte fanns något Sverige under äldre järnåldern och även följande.

Vi hittar liksom inte någon huvudstad, i Mälardalen till exempel, svearnas huvudstad eller så.

Senare sa programledaren även följande.

I mitten av 500-talet, ett par hundra år innan vikingatiden drar igång på allvar, händer något i Sveariket, med Mälardalen i centrum. Stora grejer, och några av dem finns kvar för oss att titta på i dag. Enorma gravhögar och stensättningar i form av skepp ligger utspridda i landskapet [...] Och själva centrum för alltihop: kungshögarna i Uppsala.

Arkeologen B sa sedan att klimatet i Norden på 500-talet förändrades på grund av stora vulkanutbrott i andra delar av världen. Därefter sa programledaren följande.

Och det är nu, efter den här katastrofen på 500-talet som, eh, den här, ja, vi ska säga maffiakungen i Gamla Uppsala ser sin chans och börja expandera. [...] Det kungadöme som nu växer fram i Uppsala är kanske det mest brutala och vidsträckt kungadömet hittills i vårt land.

Avsnitt 2

I början av andra avsnittet sa programledaren bland annat följande, samtidigt som en karta över Norden med "Sveariket" markerat visades.

Ur ett gytter av småkungadömen har Uppsala klivit fram som det stora centrat för handeln och med gudakulten i spetsen. Man dominerar kusten från Blekinge i söder upp till Sundsvall i norr, och man har skaffat sig inflytande även på andra sidan Östersjön i Baltikum, med räder och inflyttning.

Efter det reste programledaren och B till Gamla Uppsala. B sa bland annat följande.

Och det som syns i landskapet i dag det är ju framförallt de här tre stora gravhögarna, de som man har kallat för kungshögar. Det har till och med varit en del av den här mytbildningen att det är Oden, Tor och Frej som ligger i de här gravarna. Det är ju

ingen som riktigt tror, men, men så betydelsefull har man ändå tyckt att den här platsen är.

Programledaren sa sedan att det mest fascinerande med Uppsala och det som färgat hans bild var Adam av Bremens beskrivningar. Sedan sades följande.

(Programledaren) – Det är en av de första böckerna som berättar om Sverige. Kyrkomannen Adam av Bremen beskriver händelser vid hedningarnas tempel i Uppsala. [...] (Uppläst text) – Vart nionde år firades offerfesten vid templet i Uppsala. En gyllene kedja fanns runt templet och den lyste på långt håll mot dem som närmade sig. Inne i templet fanns tre gudabilder. I mitten satt Tor, den mäktigaste guden. Oden och Frej hade sina platser på var sida. Vid de stora festerna offrade man både djur och människor för att behaga gudarna.

Samtidigt visades ett datoranimerat tempel på samma plats som Gamla Uppsala kyrka. Senare sa programledaren följande.

Runt dagens jättehögar låg under det gamla mäktiga kungaväldet, som tar fart i slutet av 500-talet, också den stora kungsgården, hantverkskvarter och så det berömda hednatemplet som Adam skriver om och som vi inte riktigt vet hur det såg ut.

Programledaren sa att det var en vettig tanke att templet legat där kyrkan ligger i dag och fick medhåll från B. Datoranimationen av templet visades igen och programledaren sa att det kanske såg ut något i den stilen. B sa att det fanns spår under kyrkan, men att de inte gick att pussla ihop. Programledaren sa att Uppsalakungarna expanderade sin makt och grundade Svearikets första shoppingmall, Birka. Stor del av programmet handlade sedan om Birka. Bland annat undersökte man två skelettfynd som gjorts på platsen. B sa bland annat att Birka hade gatunät och skyddades av en stadsmur. Programledaren sa sedan följande.

Besöker man Birka så kan man inte låta bli att skänka en tanke åt Ansgar, Sveriges kristne apostel som dök upp här i början av vikingatiden.

Sedan reste programledaren till Hamburg och intervjuade en tysk historiker om Ansgar. Programledaren sa bland annat att alla hedningar bodde norrut.

Sedan sa programledaren att Birka sedermera förstördes och övergavs och att det absolut mest troligt var sveakungen själv, kanske Erik Segersäll, som angrep staden. Orsaken till det var att Birka blivit självständig. B sa även följande.

I mina ögon så har man gått över en gräns och visat att: vi är starka, vi gör vad vi vill och det är vi som bestämmer över oss själva. Och då slår kungen tillbaka.

Avsnitt 3

I början av tredje avsnittet sa programledaren följande.

Som vi har sett i de tidigare programmen i den här serien så påbörjades inledningen till det vi kallar för vikingatiden redan strax efter Kristi födelse. Och den gjorde det till exempel i Rom, och på Öland, och i Uppsala, och utanför Sundsvall och Upplands Väsby. Och kom sen på rätt tid i Birka i Mälardalen. Här finns mäktiga kungar, präster,

sömmerskor, hantverkare och skeppare från olika länder. Barn, kvinnor och män som är på god väg att kicka igång det som vi i dag kallar för Konungariket Sverige.

Senare visades samma karta över Sveariket som förekom i det andra avsnittet. På denna karta var även Väster- och Östergötland markerade som del av detta rike. Programledaren sa följande.

Sveakungarna har expanderat sitt rike som sträcker sig längs östersjökusten, från Blekinge i söder, runt Mälardalen och en bra bit upp i Norrland. Man har pinkat revir i Baltikum och vill gärna expandera ytterligare. Och nu när kristendomen har nått upp till Mälardalen på allvar ser kungarna möjligheten att ta hjälp av kyrkan för att stärka sin makt. Birka upphör som stad och tätort. Man överger Birka. Och sedan väldigt snart därpå, eller kanske samtidigt till och med, så uppstår en helt ny stad, Sigtuna, några kilometer norrut. Man blir av med Birkaborna och så grundar man Sigtuna och så ser man till att kyrkan får stort inflytande där, man bygger en massa kyrkor. Och på det sättet får man bättre kontroll över ekonomin.

A sa sedan att Sigtuna låg strategiskt mellan Birka och Uppsala. Hon sa också att Sigtuna var kristet redan från början och att vi under slutet av 1000-talet och tidigt 1100-tal fick de första stenkyrkorna. I programmet fokuserade man delvis på skelettfynd från en massgrav som funnits i Sigtuna. Efter det sades följande.

(Programledare) – Vi befinner oss på mitten av 1000-talet och Sveariket styrs av uppsalakungar som har bestämt sig för att det är bättre att hålla på Vite Krist än de gamla asagudarna Tor och Frej. [...] Det är också nu man bestämmer sig för att resa monument över varandra. Mamma, pappa och brorsan ska få en minnessten för sina insatser och runristare är det nya yrket på modet. (C) – Vid den här tiden, i slutet av vikingatiden på 1000-talet, så kommer runstenstraditionen väldigt starkt runt om i hela landet, i Norrland, i Småland, Västergötland, eh, men här i Mälardalen får den ett särskilt starkt fäste.

Sedan besökte man olika runstenar i Uppland och Västmanland. Efter det sa programledaren bland annat följande.

Mot slutet av 1000-talet händer det till sist [...] asatemplet i Uppsala försvinner. Enligt myten bränns det ned till grunden [...] men det enda vi vet säkert är att det försvann. I stället kommer nu det som Ansgar kan ha hoppats på, men absolut inte på det sätt som han hade velat. Nordens första domkyrka byggs upp på den skånska slätten. Men inte av ärkestiftet Hamburg-Bremen som Ansgar jobbade för, utan av danska konkurrenter. Alldeles strax efter sekelskiftet 1100 så händer någonting fantastiskt. Danskarna lyckas övertyga påven om att låta Skandinavien bli ett eget ärkestift. Så man kapar av i princip 90 procent av hela Hamburg-Bremens stift som missionsområde och skapar Lunds stift. [...] Och nu smäller det till på allvar. Även om det har funnits små kloster och kristna fästen här och var sedan tidigare så är det nu man börjar bygga kloster i stor skala. Munkar [...] sprider sig med kungligt stöd runt om i Sverige.

Programledaren reste sedan till en klosterruin och beskrev livet i klostren. Programmet fokuserade sedan på en dåtida ärkebiskop i Lund och skelettet av en man som funnits på Öland.

ANMÄLNINGARNA

Anmälarna anser sammanfattningsvis att kontroversiella delar av Sveriges historia i dokumentärserien behandlades på ett ensidigt och osakligt sätt. Anmälarnas invändningar är i huvudsak följande.

Sveriges grundande

Programserien framställde som fakta och sanning att Sverige som kungarrike grundades av svear på 600-talet. Med utgångspunkt från det som i dag benämns uppsalatrakten, visades och kommenterades med hjälp av kartor hur detta rike genom erövring expanderade i söder, sydväst, väster och norr fram till 1200-talets mitt. Enligt professor Dick Harrison är det dock omöjligt att Sverige ska ha grundats och namngivits genom att ett folk erövrat ett annat, bland annat eftersom inte en enda källa nämner en sådan erövring. Harrison menar också att det är oklart vilka grupper, och vilken typ av grupper, som egentligen avsågs med sådana termer som götar och svear.

En erövringsteori är vidare rent teoretiskt omöjlig eftersom de gamla rikena byggde på personlig lojalitet mellan olika hövdingar och inte på territoriella besittningar.

Gravhögarna i Gamla Uppsala

De stora gravhögarna vid Gamla Uppsala kyrka kallades upprepade gånger för kungshögar. I bokserien Sveriges Historia skriver Harrison följande.

Forskningen om uppländsk förhistoria har flera sekler på nacken och har inte sällan uppfattats som en riksangelägenhet. Under stormaktstiden på 1600-talet, liksom i nationalismens 1800-tal, betraktades Uppland som en svensk riksvagga och Ynglingasagans kungar utkorades till svenska urmonarker. De uppländska fornminnena, inte minst de stora "kungshögarna" i Gamla Uppsala, fyllde en viktig funktion i skapandet av den svenska nationalstaten. I dag har forskningen förpassat dessa anakronistiska missuppfattningar till historieskrivningens soptipp, låt vara att de fortfarande dyker upp i allehanda turistbroschyrer och föräldrade översiktsverk.

Gamla Uppsala kyrka påstods vara byggd ovanpå resterna av ett hednatempel. Hypotesen underbyggdes med animerade bilder på en trevåningsbyggnad och återkom flera gånger. Den enda källan till ett hednatempel i Gamla Uppsala tillägnat asagudarna Frej, Oden och Tor härrör från den tyske kyrkomannen Adam av Bremen. En enda källa duger inte som vetenskapligt bevis. I Sveriges Historia går att läsa följande.

Vi kan förmoda att Adam är en förhållandevis god källa till sin egen samtids händelser i Danmark och till de svenska tronstriderna i mitten av 1000-talet, men hans uppgifter om Uppsala hednatempel och märkliga amasoner i Sveriges periferi får tas med stora nypor salt.

Beskrivningen av Birka

Mycket programtid ägnades åt att ge en bild av den ort som brukar kallas Birka. En bild av ett välmående, befast samhälle med fria, kristna hantverkare målades

upp, styrt av kungar med bas i Gamla Uppsala. Detta skiljer sig radikalt från den redovisning av de senaste forskningsresultaten som Sveriges Television (SVT) tidigare redogjort för i *Vetenskapens värld*. I det programmet tonar bilden fram av Birka som nekropol och slavsamhälle där kristendomen hade liten betydelse. I forskarrapporten Birka och Hovgården från 2017 beskrivs ett mångkulturellt samhälle där människor från andra delar av Östersjön tycks vara i flertal.

I *Vikingarnas tid* påstods att Birka förstördes på Erik Segersälls order. Redan 2009 slog Peter Lindbom fast att Birka anfölls och förstördes av ruser.

Fokus på Mälardalen

Fokus i dokumentärserien låg på Mälardalen och gav inte mycket utrymme åt Sveriges övriga geografiska områdens historia, med undantag för Öland och enstaka nedslag längs norrlandskusten. De fåtaliga krigare från Mälardalsområdet som deltog i erövringen av England ägnades programtid, medan de skaror som kom från övriga Sverige, till exempel nuvarande Bohuslän, Halland och Västergötland, inte nämndes alls. Vikingar från dessa områden är dokumenterade på ett stort antal runstenar.

I synnerhet Västergötland var det mest framstående landskapet under folkvandringstiden. Det finns flera belägg att det bland annat var där som de stora hövdingadömena fanns. Det mesta av guldets från bland annat romarriket från den här tiden har hittats i Västergötland. Den guldhalskrage som funnits vid Ålleberg i Västergötland nämndes förvisso, men sades enligt programledaren visa på uppsalatraktens betydelse.

Västergötland har några av landets äldsta runstenar som restes 500 år innan runstenarna i Mälardalen. De togs inte ens upp i serien. Vikingatida och tidiga kristna fynd i Varnhem förbigicks med tystnad liksom skeppsfynd vid bland annat Äskekärr i Göta älv. Thegnebyar och Thegnstenar i Västsverige, vilka var av stor betydelse under vikingatiden, verkade inte existera.

Det av Sten Tesch påtalade anläggandet av en kunglig götisk utpost för handel, Sigtuna, sågs som en expansion av Mälardalskungarnas makt och inte av den götiska kungamakten och dessutom som den enda källan för kristendomen förutom Ansgars omtalade besök på Birka.

Sveriges kristnande

I *Vikingarnas tid* framhölls Ansgars mission på Björkö i Mälardalen som start för kristnandeprocessen. Att Sverige kristnades från sydväst ignorerades. Sveriges äldsta stenkyrka är nyligen utgrävd i Varnhem med kristna begravningsfynd från sent 800-tal. Lund påstods vara det äldsta stiftet. Faktum är att Nordens äldsta stift är Skara. När Västergötland under 1000-talet hade tio biskopar och varit kristet under lång tid blotade man fortfarande i Uppsala. Kristnandet beskrivs av Dick Harrison enligt följande.

Av de områden som kom att ingå i det medeltida kungariket var missionen snabbast och mest effektiv i Västergötland. I rikssvensk tradition har detta i regel tonats ned till förmån för Ansgarstraditionen, som ju associeras till Birka och Mälardalen, men faktum kvarstår att Sveriges äldsta stift är Skara stift, daterat till början av 1000-talet, och att en sådan organisering hade varit omöjlig att genomföra om inte en stor del av västgötarna redan anammat den nya religionen. [...] Det faktum att Ansgars mission var ett fiasko och Birka var en mycket liten stad har vi [här syftandes på forskarsamhället] valt att bortse från.

PROGRAMFÖRETAGETS YTTRANDE

SVT anser att programmen överensstämmer med kraven på opartiskhet och saklighet och anför i huvudsak följande.

Dokumentärserien var en populärhistorisk skildring, vilket tydligt framgick av programledarens lättsamma ton. Programmen gjorde inte anspråk på att ge en fullständig bild av vikingatiden i Sverige och inte heller på att skildra framväxten av kungariket Sverige. Utgångspunkten var i stället att skildra tiden utifrån ett antal utvalda individer.

En arkeolog och författare fungerade som ciceron genom serien. Utöver ett flertal medverkande experter var tre personer utifrån sina gedigna kunskaper och medverkan i pågående vetenskapliga projekt särskilt utvalda som experter. De tre experterna var involverade i Atlasprojektet, som är ett samarbete mellan forskare vid Stockholms och Uppsala universitet. Målet är att undersöka den mänskliga historien och utvecklingen i Europa med fokus på Skandinavien. De flesta av de undersökningar som beskrevs i serien kan knytas till detta projekt. Det var alltså till stor del individernas ursprung som styrde den övriga berättelsen.

Som svar på anmälarnas specifika invändningar anför SVT följande.

- Det sades inte i programserien att kungariket Sverige grundades av svear. Däremot visades kartor över hur svearnas rike antogs ha utvidgats under de skeden som skildrades.
- Kungshögar är en bland arkeologer vanlig benämning på stora gravhögar. När det gäller just Uppsala Högar sades att de har kallats för kungshögar. Senare sades att ingen längre tror på mytbilden att det är Oden, Tor och Frej som ligger i gravarna.
- Det framgick att inplaceringen av ett hednatempel baserade sig på ett antagande om att det funnits ett tempel på platsen och att det kan ha legat på samma plats som den nuvarande kyrkan.
- Det forskningsresultat om Birka som anmälarna hänvisar till handlar om en tidig fas i Birkas historia och motsäger inte den skildring som gavs i programmen.

- Angående Birka sades att det troligen var sveakungen själv, kanske Erik Segersäll, som angrep staden. Att en forskare för åtta år sedan haft en teori om att ruser förstört Birka motsäger inte att senare fynd, som visades i programmen, tyder på något annat.
- Ansgar skildrades i anslutning till Birka. Dokumentärserien gjorde inte anspråk på att skildra Sveriges kristnandeprocess rent generellt. När det gäller Lunds domkyrka omnämndes den som Nordens första domkyrka. Senare framgick tydligt att Lunds stift skapades som ett ärkestift, vilket blev Nordens första ärkestift. SVT kan därför inte finna att felsägningen i inledningen påverkade sakligheten i stort.
- Det stämmer att guldkragar från Västergötland visades utan att ursprunget specifikt framkom. De visades dock i mer generella sammanhang och kopplades inte till Uppsala eller Mälardalen.
- De medverkande experterna rekryterades utifrån kompetens. Det har inte funnits någon avsikt att förringa Västergötlands roll i historieskrivningen.

AKTUELL BESTÄMMELSE

SVT ska utöva sändningsrätten opartiskt och sakligt samt med beaktande av att en vidsträckt yttrande- och informationsfrihet ska råda i televisionen (13 § i sändningstillståndet). Kraven på opartiskhet och saklighet tillämpas enligt praxis i princip fullt ut på programledare, reportrar och andra som genom sin ställning i ett program kan uppfattas som företrädare för programföretaget. Med hänsyn till den vidsträckta yttrandefriheten kan kraven ställas lägre i fråga om intervjuade, debattdeltagare och andra så kallade tillfälliga medverkande.

Kravet på saklighet innebär främst att uppgifter som är av betydelse för framställningen ska vara korrekta och att framställningen inte får vara vilseledande, till exempel genom att väsentliga uppgifter utelämnas.

GRANSKNINGSNÄMNDENS BEDÖMNING

I programmen sades att man avsåg att berätta om vikingatiden utifrån hur den kan ha upplevts av enskilda individer som man funnit skeletten av. Att ett program har sitt fokus i enskilda människor och låter dem vara utgångspunkt för en berättelse om historiska skeenden innebär inte i sig att kravet på opartiskhet har åsidosatts. För en sådan framställning gäller dock fortsatt att den – även om den är populärvetenskaplig – ska vara korrekt och inte får vara vilseledande.

SVT har anfört att de individer vars ursprung fick styra berättelsen ingick i ett aktuellt forskningsprojekt. Mot den bakgrunden anser nämnden att det förhållande att berättelsen var koncentrerad till östra Sverige, där de aktuella

skelettfynden gjorts, inte i sig innebär att programmen står i strid med kraven på opartiskhet och saklighet.

Dokumentärserien kunde, enligt nämndens mening, dock ge intrycket att Sverige vuxit fram med utgångspunkt i Uppsala och att Sveriges kristnande började i och med Ansgars mission till Birka. Anmälarna har anfört att dessa beskrivningar är bestridda inom forskningen. SVT har inte fört fram något som motsäger den bilden. Denna omständighet framgick inte av framställningen som därför blev ofullständig. Eftersom det framgick att programmen syftade till att berätta om levnadsvillkoren för enskilda människor och inte om de övergripande samhällsstrukturerna, medför detta dock inte att programmen strider mot kravet på saklighet.

Nämnden konstaterar att det i programmen inte sades att Lunds stift var det äldsta stiftet. Anmälarna har även invänt mot delar i beskrivningarna av Birka, grundandet av Sigtuna samt högarna och det påstådda templet i Gamla Uppsala. Beskrivningarna gjordes eller bekräftades dock av de tillfälligt medverkande experterna. Eftersom kravet på saklighet ställs lägre på tillfälliga medverkande än på företrädare för SVT innebär anmälarnas kritik i dessa delar inte att programmen strider mot saklighetskravet.

Detta beslut har fattats av Malin Bonthron, Ulrika Hansson, Clas Barkman, Bo-Erik Gyberg och Kristina Åberg efter föredragning av Rasmus Johansson.

På granskningsnämndens vägnar

Malin Bonthron

Rasmus Johansson

Originalhandlingen med namnunderskrifter förvaras hos myndigheten.